

priesters onvoldoende begrip ondervonden voor hun aan hun overzeese verblijf gerelateerde problemen. De Indië-gangers droegen de aalmoezeniers tot aan hun dood op handen.

Al met al heeft Donckers in weerwil van de kritische kanttekeningen een welkome aanvulling geschreven op de bestaande koloniale geschiedschrijving op kerkelijk en militair gebied. Het is een passend eerbetoon geworden aan de legergeestelijken.

Hans Meijer

F. J. M. Otten, *Gids voor de archieven van de ministeries en de hoge colleges van staat, 1813-1940* (ING Onderzoeksgids; Den Haag: Instituut voor Nederlandse geschiedenis, 2004, 519 blz., €22,-, ISBN 90 5216 134 8).

Het Instituut voor Nederlandse geschiedenis (ING) is bij de lezers van dit tijdschrift vooral bekend door de vele groene banden waarin al meer dan een eeuw bronnen worden uitgegeven. In 1990 verlegde het ING zijn koers onder het motto: van bronnenpublicatie naar bronontsluiting. Die nieuwe koers heeft onder meer geresulteerd in een reeks onderzoeksgidsen, waarvan nu het derde deel is verschenen. Zoals de titel aangeeft, gaat het in deze gids om de archieven van de centrale rijksoverheid uit het tijdvak 1813-1940. De samensteller van de gids, de oud-rijksarchivaris Frank Otten, beoogt de historisch onderzoeker wegwijs te maken in deze archieven door voor elk college en elk departement op systematische wijze informatie te geven over de organisatie, de taken, de inrichting en omvang van de archieven, over de beschikbare gedrukte bronnen en de belangrijkste literatuur. Bij dat laatste gaat het overigens om wat Otten 'institutionele literatuur' noemt, dus niet om publicaties over de inhoud van het door het departement gevoerde beleid.

Otten heeft ervoor gekozen de taakverdeling tussen de overheidsorganen zoals die gold in 1940, als uitgangspunt te nemen voor de indeling van zijn gids. In het hoofdstuk 'Waterstaat' worden bijvoorbeeld ook de in de jaren 1831-1871 met dit beleidsterrein belaste elfde afdeling van binnenlandse zaken en haar archieven behandeld. Met deze indeling wil de auteur voorkomen dat de gebruiker die geïnteresseerd is in een bepaald beleidsterrein, bij een herverdeling van de taken in een ander hoofdstuk verder moet gaan. Een bijkomend voordeel ervan is, dat de gids er overzichtelijker van geworden is. Het hoofdstuk over het departement van binnenlandse zaken, het moederdepartement van vrijwel alle huidige vakdepartementen, is daardoor niet de pan uitgerezen.

Uiteraard is dit boek in de eerste plaats een naslagwerk. De onderzoeker die vermoedt dat een of meer van de in het Nationaal Archief bewaarde overheidsarchieven voor hem van nut zijn, kan er veel nuttige kennis over die archieven uit opsteken. Maar er valt, waarschijnlijk onbedoeld, meer uit het boek te leren. Wie in de inleidende hoofdstukken (deel 1 van de gids) de paragraaf 'Registratuuargeschiedenis' heeft gelezen, wordt benieuwd naar wat er is terecht gekomen van het koene Koninklijk Besluit van 4 september 1823 waarbij koning Willem I voor de archieven van alle departementen eenzelfde verbaalstelsel voorschreef. Het antwoord op deze vraag is te vinden in de hoofdstukken over de afzonderlijke departementen. De negentiende-eeuwse ambtenarij blijkt creatiever te zijn geweest bij haar streven om in de snel wassende papierstroom het hoofd boven water te houden, dan de koning lief zou zijn geweest.

Voorzover een recensent dat redelijkerwijs kan nagaan, verstrekt Otten informatie van hoge kwaliteit. Een onderzoeker die dit type archieven kent, zal met deze gids goed uit de voeten kunnen. Maar is dat de doelgroep die de samensteller voor ogen heeft gehad? Als hij ook beginnende onderzoekers heeft willen bedienen, dan is hij daar waarschijnlijk niet in geslaagd.

Deze recensent heeft regelmatig geschiedenisstudenten de beginselen van het Verbaalstelsel-1823 uitgelegd. Daarbij was het zonneklaar dat een uitleg in archivalistisch verantwoorde terminologie geheel aan zijn doel voorbij zou schieten. Daarvoor hebben de meeste beginnende onderzoekers simpelweg te weinig *feeling* voor de negentiende-eeuwse bureaucratie. Het ING zou er goed aan doen bij het samenstellen van volgende delen in de reeks een co-auteur met een didactische achtergrond in te schakelen. Die zou er ongetwijfeld ook op wijzen dat afbeeldingen van archiefstukken die een concreet zoekvoorbeeld moeten verduidelijken van zo'n kwaliteit moeten zijn, dat de gebruiker de tekst kan lezen. Er staan in deze gids enkele afbeeldingen die wat dit betreft onder de maat zijn (bijvoorbeeld op de bladzijden 55 en 92).

Ook bij het maken van de altijd noodzakelijke — en voor de beginnende onderzoeker lastige — vertaalslag van onderzoeksvraag naar een vraag die aan een archief gesteld kan worden, moeten we niet te veel van deze gids verwachten. In de goed uitgewerkte concrete voorbeelden behandelt Otten slechts vragen die rechtstreeks betrekking hebben op het beleid van het desbetreffende overheidsorgaan. Maar onderzoekers zoeken in overheidsarchieven ook zoveel antwoorden op andere vragen — en vinden die er vaak ook!

Ondanks deze punten van kritiek, heeft Otten met deze gids de beoefenaren van de nieuwste geschiedenis van Nederland een nuttig werktuig verschaft. Het doet verlangen naar de volgende archiefgidsen van het ING.

Jaap Talsma

P. Meurkens, *De wereld van schoolmeester Panken. Een portret van het oude Kempenland in de negentiende eeuw* (Zaltbommel: Kempen uitgevers, 2004, 168 blz., €29,50, ISBN 90 6657 212 4).

'Mijne boeken, een wandeling, dat is mijn leven dag in dag uit. Bij zomertijd en schoon weder maak ik natuurlijk de meeste uitstappen, te huis blijvende lees of schrijf ik schier bestendig', zo noteerde Peter Norbertus Panken ergens in het jaar 1867. (154) Hij schreef inderdaad 'schier bestendig': honderd titels van cahiers, boeken en handschriften zijn er bekend over dorpsgeschiedenissen van het Kempenland, archeologie, volkskunde en autobiografisch werk. Enkele studies werden gepubliceerd zoals *Beschrijving van Bergeik* en *Volksgebruiken en gewoonten in Noord-Brabant*. Peer Meurkens, die zich al langer met Panken bezig houdt, baseerde zich op zijn zes thematische inleidingen bij *De dagboeken van P. N. Panken 1819-1904. Memorieboek van een Brabantse schoolmeester* [I t/m VI] en nog wat van zijn studies en artikelen, om honderd jaar na de sterfdag van Panken het oude Kempenland van 1820 tot 1900 in beeld te brengen. Hoe nam Panken zijn omgeving waar en hoe ontwikkelde zijn samenleving zich: *De wereld van...* De dorpen waar Panken heeft gewoond, waren zijn geboorteplaats Duizel, Westerhoven waar hij het beroep van dorpsonderwijzer uitoefende en Bergeijk waar hij opgroeide en op latere leeftijd terugkeerde.

In dit boek wordt dus de persoonlijke waarneming bestudeerd om (moeilijk traceerbare) historische ontwikkelingen beter te kunnen belichten. De relatie tussen individu en geschiedenis is evident, maar niet zonder risico te duiden. De antropoloog Meurkens doet dit niet onverdienstelijk, al balanceert hij wel eens op de grens van het voor historici toelaatbare. In het kort komt zijn boodschap er op neer dat in het Kempenland van de negentiende eeuw alles hetzelfde bleef wat betreft de uiterlijke verschijningsvormen zoals de sociale structuur van de dorpen, de povere behuizingen en het schamele huisraad, de economie, maar dat mentaal, in de omgang met elkaar, in het onderwijs en door een toenemende greep van de kerk op de samenleving, er